

ERDÉLYI LEVELESLÁDÁK*

Örvendtes tünete a romániai magyar irodalomnak, hogy az utóbbi években egyre nagyobb érdeklődéssel fordul saját múltja felé. Autonómiájának és öntudatának erősödését is mutatja ez egyben. A szintézis azonban mindaddig még mindig korai volna, míg a legfontosabb dokumentumok együtt nincsenek. Az ember persze azt hinné, hogy egy 60 éves irodalom történetének dokumentumait összegyűjteni igazán nem nagy feladat. Csakhogy ez a hatvan év viharosabb volt mint szerencsésebb korszakokban hatszáz. A dokumentumok összegyűjtése ennek megfelelően még húsz évre vonatkozólag is nagyon nehéz munka lehetett – mint azt Marosi Ildikó, a Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelezésének szerkesztője írja. Irodalomtörténetírásunk szerencséje, hogy Marosi Ildikó apjának, Molter Károlynak aránylag épen maradt hagyatékára alapozhatta gyűjtőmunkáját. Némileg könnyebb volt a helyzete Szabó Zsoltnak, aki Benedek Elek levelezésének nagy részét a család birtokában, illetve a Petőfi Irodalmi Múzeumban találta meg, és akinek munkája csak az első öt esztendő anyagát fogja át. Visszaemlékezések, antológiák már eddig is szép számmal születtek, levelezéskötet azonban tudtommal Gaál Gáborén kívül még nemigen.

Ezért kell nagy örömmel üdvözölni az Erdélyi Helikon kétkötetes levelesládáját, mely 1924-től 1944-ig írt leveleket tartalmaz, valamint az erdélyi irodalom nagy öregének, Benedek Eleknek 1921 és 1925 közötti levelezését. Mindkettő 1979-ben a Kriterionnál jelent meg.

Ha régebben szó esett az Erdélyi Helikonról, főleg a Korunkkal szembe állítva beszéltek róla, és az összehasonlításból természetesen a Korunk került ki győztesen, mivel kétségtelenül az volt a társadalmi problémákban gazdagabb, haladóbb szellemű lap. Csakhogy a két folyóirat nem mérhető össze, nemcsak azért, mert mindkettőnek más volt a profilja, hanem azért sem, mert a Korunk munkatársai legalább fele részben a hazai, a csehszlovákiai és az emigráns progresszió soraiból kerültek ki, míg az Erdélyi Helikon leginkább erdélyi szerzőket közölt, és így a lapra természetszerűleg a kisebbségi sors, az erdélyiség nyomta rá bélyegét.

Hitelesebb Szentimrei Jenő párhuzama, ő ugyanis mindkét lap munkatársa volt, és így ír erről 1929-ben: „A Korunk és az Erdélyi Helikon nem egymással ellentett, de *egymást kiegészítő* munkát folytatnak. A

*A *Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh Levelesládája (1924–1944)* I–II. Közzéteszi Marosi Ildikó. – *Benedek Elek irodalmi levelezése I. 1921–1925.* Közzéteszi Szabó Zsolt.

Korunk munkája egészen nyugodtan kiegészítheti az Erdélyi Helikon munkáját az erdélyi gondolat éppen eléggé tág keretei között. Olyanformán valahogy, ahogyan annak idején a kimondottan szépirodalmi tartalmú Nyugatot mintegy betetőzte a társadalomtudományt művelő Huszadik Század.” (I: 26.) És érdemes ideiktatni egy mai, óvatosabb, de ugyancsak autentikus véleményt, Kántor Lajosét: „És jelentett a Kuncz-féle helikonizmus színvonalat, etikai és esztétikai igényt. Ezért nem múlt el fölötte végérvényesen az idő, ezért lehet, ezért érdemes – a jól ismert, alapvetően fontos Gaál Gábor-i folyóirat koncepció mellett – Kuncz Aladár folyóiratstruktúráján is ugyanilyen komolyan elgondolkozni. Kritikával, illúziómentesen – de szakítva a dezilluzionálással.” (Életünk 1981 6. 540.)

Az erdélyi irodalom első közösségi magáraeszmélésével 1924-ben született az Erdélyi Szépmíves Céh, mely az írók súlyos kiadási gondjainak enyhítésére jött létre Kós Károly ösztönzésére. Két évre rá alakult a Helikon íróközösség, melyet Kemény János áldozatkészsége hívott életre és tartott fenn azzal, hogy évenként összehívta tanácskozássra az erdélyi írókat marosvécsi otthonában. A levelesláda közli ezeknek a tanácskozásoknak a jegyzőkönyvét is. Ezekben a tanácskozásokon született meg a helikoni írók önálló folyóiratának, az Erdélyi Helikonnak a terve is, mely 1928-ban indult.

A levelek a gyűjtés objektív okokból keletkezett hiányosságai ellenére is jól mutatják azt a hallatlan erőfeszítést, melyet az erdélyi irodalom hőskorában az írók a magyar kultúra terjesztése érdekében kifejtettek. Sajnos azonban arra is fény derül a levelekből, hogy éppen a nyomorúságos kiadási viszonyok miatt mennyi széthúzás, vádaskodás, gyanúsítgatás is zavarta a romániai magyar írók együttműködését. Ez az állapot egy ponton odáig vezetett, hogy 1933-ben szakadás állt be a Helikon írói között, s azok egy csoportja megalapította az EMIR-t, az Erdélyi Magyar Írói Rendet. (I. 380.)

A Berde Mária kezdeményezésére, Tabéryval és Olosz Lajossal együtt létrehozott új egyesület természetesen szintén nem vált be. A Helikkal nem szakítottak, csak a Szépmíves Céhvel, a kiadóval. Ez is arra vall, hogy a személyes ellentétek mellett főként a kiadási lehetőségek szűkössége, az anyagi gondok okozták a nézeteltéréseket. De az új egyesület sem volt képes komoly javulást hozni, így aztán nem csoda, ha az egyik csatlakozó, Bárd Oszkár már egy év múlva bejelenti kilépését, fából vaskarikának minősítve az új kiadót. (II. 27.) Hogy milyen sivár volt az erdélyi író anyagi helyzete és kiadási lehetősége, arra jó példa Karácsony Benő egyik levélbeli közlése Bárd Oszkárnak: „Nagyszabású terveket viszek a begyemben, irodalmi terveket: operettet szeretnék írni. Valami kiadós bányászatot hazai gitárral, szívhez szóló

jelenetekkel és legalább annyi tantiémmel, hogy télkabátot vegyek a feleségemnek. Tíz éve ígérem neki.” (I. 346.) Pedig 1932-ben Karácsony Benő már több sikeres regény szerzője volt.

A kiadási gondokon az sem segített komolyan, hogy 1928-ban a Céh szerződést kötött a budapesti Athenaeummal, hiszen az Athenaeum üzleti vállalkozás lévén, különösen a gazdasági válság éveiben nem nagyon vállalta az ismeretlen erdélyi írók kiadásának kockázatát. (I. 136.) Csak később, 1934–35-ben a Révai cég ügyes propagandája, a halinába kötött erdélyi irodalom hozott némi anyagi fellendülést.

Az irredenta Magyarország irodalmi hivatalossága azonban nemcsak hogy nem segített kiadási gondjaikon, de sorozatosan támadta a fiatal erdélyi irodalmat. Először Makkai Sándor Ady-könyvét, a *Magyar farsorsát* kezdte ki Szász Károly, és védte meg Benedek Elek. Ehhez a vitához kapcsolódott Berzeviczy Albert, aki a Kisfaludy Társaság közgyűlésén az Ady-kultuszt az erdélyi és csehszlovákiai magyarság legnagyobb veszedelmének mondta, amely szerinte az elnemzetietlenedés veszélyét hordozza magában. Még az erdélyi származású Ravasz László is túlmodernséggel vádolta meg az erdélyi irodalmat. Mindezekre a vádakra az erdélyi írók azzal válaszoltak, hogy a Kosztolányi-féle Ady-revizió idején egységesen álltak ki Ady mellett. Korrektül közölték ugyan a Keleti Újságban Kosztolányi írását, de Reményik és Kuncz Ady mellett állást foglaló interjút is és az Ellenzékben Kádár Imre cikkét. (I. 208–209.) (Sajnos mindhárom hiányzik az Ady-bibliográfiából.)

A Horthy-Magyarország nagyobb dicsőségére még személyükben is üldözték azokat a progresszív erdélyi írókat, akik felemelték szavukat a magyarországi kommunistákat sújtó statáriális eljárás ellen a Sallai-Fürst ügyben. Az erdélyi származású Karikás Frigyes védelmében aláírt tiltakozás miatt Molter Károlyt eltiltották a magyar rádióban való szerepléstől. Ugyancsak Molter Károly volt a célpontja 1938-ban annak a fasiszta ízü támadásnak, melyet a Kelet Népeben intéztek ellene „idegen származása” miatt (II. 207. és 437.)

Az ilyen otromba beavatkozásokkal és retorziókkal szemben az erdélyi írók egységesen foglaltak állást. Annál többet vitakoztak azonban egymás közt. Vitáik tárgya többnyire az erdélyi irodalom hivatása és autonómiaja volt. Berde Mária az ún. „Vallani és vállalni” vitában már 1929-ben felveti az erdélyi irodalomban elszaporodott történelmi regény funkciójának kérdését. Vajon az-e a célja, hogy írója visszahúzódjon a múltba, vagy az, hogy a jelen kérdéseit segítsen megoldani. A legsúlyosabb problémájuk azonban az ún. transzilvanizmus, a külön erdélyi sors formálta erdélyi lélek fenntartása volt. Hogy vajon az új uralmi rendben megőrizhető-e az erdélyi magyarság saját hagyományai-ban önálló entitásként, egyformán kötődve az anyaország magyarságá-

hoz és az új állam többi nemzetéhez. Mikor Makkai Sándor 1936-ban átköltözött Magyarországra, Reményik Sándor, aki akkor már régen megtagadta volt Végvári korszakát, megrendítő levélben cáfolja Makkai pesszimizmusát. Makkai búcsúírása ugyanis azt sugalmazta, hogy az erdélyi magyarság léte súlyos veszélybe van, mert nemzeti élet csak saját szuverén nemzeti államban képzelhető el, és a kisebbségi lét a horizont elszürkülését, a szellem eltorzulását jelenti. Mindez Reményik szerint ellenkezik a transzilvanizmus elvével, melynek értelmében „nemzet és állam nem szükségképpen egy, sőt a nemzet államtalan formája mélyebb, tisztultabb, bensőségesebb, keresztyénibb, etikaiabb lehet, mint az állami, tehát politikai formája”. Makkai „nem lehet”-ére Reményik nemcsak régebbi versének *Ahogy lehetével*, hanem egy határozott és kemény „kell”-lel válaszolt (306 sz. levél és jegyzete). Más értelemben gyakori volt a vita a transzilvanizmusról a Korunk és az Erdélyi Helikon, Gaál Gábor és Kacsó Sándor között is.

Az Erdélyi Szépművés Céh programjában kezdettől fogva jelen volt az együtt élő népek közötti megértés gondolata. Ennek értelmében az Erdélyi Helikon gyakran közöl román és szász anyagot, a helikoni összefüggésekre pedig meghívják a román és szász írókat is. Feladatuknak érezték a szociográfiai irodalom támogatását, kapcsolatot teremtettek az Erdélyi Fiatalok csoportjával, akik mint köztudott, a magyarországi falukutatókkal és a szegedi fiatalokkal egyetértésben dolgoztak. És támogatták a rokon művészeteket is, a Barabás Miklós Céhbe tömörült képzőművészeket. A színvonalas magyarországi irodalommal sem szakadt meg a kontaktusuk még Kuncz Aladár halála után sem. A hazai írók jelentős része, Babitstól Szerb Antalig rendszeresen szerepel is az Erdélyi Helikon hasábjain.

Az Erdélyi Szépművés Céh elévülhetetlen érdeme, hogy életre hívta Szerb Antal irodalomtörténetét. Ugyanakkor, mikor itthon egymás után jelentek meg a különböző súlyú és méretű „Pintérek”, addig Erdély új szempontú, „a mai idők szellemének megfelelő” irodalomtörténet megírását sürgette és segítette elő pályázatával. Olyan irodalomtörténetet akartak életre hívni, melynek „jóvá kell tennie mindazokat az igazságtalanságokat, amelyek irodalom- és haladásellenes célok révén kerültek be egyes írók, művek vagy mozgalmak megítélésébe”. Éppen ezért a próbafejzetnek Eötvös Józsefről és Ady Endréről kellett szólnia. Az is a pályázat feltételei közé tartozott, hogy az erdélyi irodalom különös súllyal legyen képviselve. És bár a bírálók szerint Szerb Antal irodalomtörténete ennek a követelménynek nem teljesen felelt meg, mégis egyhangúan az ő pályázatát fogadták el nyertesnek, ami egyértelműen a bírálók (Makkai Sándor, Molter Károly és Babits Mihály) abszolút minőségérzékére vall. Nem lenne érdektelen egyszer

egy olyan kiadást készíteni Szerb *Magyar irodalomtörténetéből*, mely a keletkezés körülményeit és az azzal kapcsolatos egész levelezést is közzé tenné.

Nemcsak a Korunk és nemcsak a magyar forradalmak Erdélyben menedéket talált emigránsai, hanem az Erdélyi Szépművés Céh gárdája és az Erdélyi Helikon írói is tanúsítják, hogy a magyarországinál összehasonlíthatatlanul demokratikusabb légkör uralkodott a két háború között Erdélyben. Bizonyítják ezt a kötet 1940 utáni levelei is. A fasizálódó Magyarországhoz való visszacsatolás kiszabadította ugyan Észak-Erdély magyarságát a kisebbségi helyzetből, de demokratikus hagyományaik jócskán megnehezítették beilleszkedésüket egy antidemokratikus, fasizálódó társadalomba. A Helikon kétségbeesetten igyekezett megőrizni önállóságát a központi kultúrpolitikával szemben. És ismét Reményiket idézzük, aki nem tudott örömdát küldeni a visszacsatolásról, mert – mint 1940 nov. 4-i levelében írta: „Egyelőre szinte több szomorkodni, mint örülni valót látok . . . Csak egyet üzenhetek: a Lelket, az *erdélyi* magyar lelket kioltani ne engedjétek senki által.”

Aztán egyre inkább elsorvadtak a helikoni találkozók. 1940-ben és 41-ben meg sem tartották. 1942-ben még egyszer elmentek Marosvécsre, de már csökkent létszámmal. Utoljára 1944 márc. 29-én jöttek össze Kolozsvárt. Erről a találkozóról már csak kéziratban maradt feljegyzés készült, mely inkább szaggatott segélykiáltáshoz hasonlít, mint jegyzőkönyvhöz. „Az anyaországban van mód ellenzéki magatartásra, Erdélyben bizonyos szellemi megszállás alatt tartanak. Egy egységes ellenzékét!” „Az írók az erdélyi életben nyerjék vissza azt a súlyt, ami kiesett a kezükből.” „Nem látszik követendő célnak, hogy egyes erdélyi nagybirtokosok visszaveszik birtokaikat. S ezekről a »nemzeti fegyelem« miatt nem szólhatunk.”

Végül álljon itt Tamási Áron egyik, 1944. márciusi levelének fájdalmas sóhaja: „Sok minden aggaszt, s nem tudunk segíteni. Hovatovább egyetlen cél marad csak: emlékeztetőül a nemzeti és egyéni becsület védelmére.”

*

A jegyzetek általában pontosak és informatívak. Néhány adathiba itt is óhatatlanul becsúszott (pl. Benedek Marcell halálózási éve nem 1960, hanem 1969). Nem értjük az ilyen jegyzeteket, mint „Bang – tollhiba” (41. sz. levél), de vajon mi helyett? Helyenként kissé szűkszavú a jegyzetelő. Több információt szerettünk volna kapni Reményik temetéséről és Bárd Oszkár haláláról. De mindezek olyan kifogások, amilyeneket minden jegyzetapparátus ellen kapásból lehet emelni. A lényeg az, hogy a jegyzetek igen tanulságosan egészítik ki a leveleket.

*

Nem meglepő, hogy Benedek Elek levelezése sokkal kevesebb szenzációval szolgál. Mindenekelőtt azért, mert túlságosan szűk időhatárokat ölel fel 1921 és 1925 között. Az útkeresés, a magukra eszmélés éveit voltak ezek. Főleg a Cimborá fenntartásáért folyó hősi küzdelem és a szerkesztés körüli apróbb-nagyobb problémák a levelek témái. Mind-egyikből kitetszik az a nagy tisztelet és szeretet, mellyel az erdélyi írók, a lap munkatársai és olvasói a szerkesztő Benedek Eleket körülvették. Különösen szépek és megrázóak Tamási Áron Amerikából írt levelei.

Egy-két fontos értesülést ugyan ezekből a levelekből is meríthetünk, mint pl. Ignotus kiutasításának körülményeit. De nem eshetett még szó arról az értelmetlenül sértő eljárásról, hogy Benedek Eleket nem hívták meg a helikoni találkozókra, már az első, 1926-i alakuló ülésre sem, pedig az ekörüli levelezés bizonyára érdekes tanulságokkal szolgál majd. A Makkai Sándor Ady-könyvének és Tamási Áron Szűzmáriás királyfi c. regényének védelmében írt cikkeket követő viharok is minden bizonnyal lecsapódtak a levelezésben, és remélhetőleg ezek is olvashatók lesznek a várhatóan hamarosan megjelenő folytatásban. (A szerkesztő 1981-re ígérte a befejező részt.) Ezért a teljes levelezéstről írunk majd részletesebben, mert csak ebből kerekedhetik ki hitelesen Benedek Elek írói pályájának utolsó heroikus korszaka. (Mindkettő a Kriterion kiadása 1979-ben)

VEZÉR ERZSÉBET

FEHÉR IMRE: A FELEDÉS HOMÁLYÁBÓL

SZÉLPÁL ÁRPÁD
HAZAI IRODALMI MUNKÁSSÁGA

Könyve befejezésében Fehér Imre így foglalja össze munkája lényegét: „Célunk nem az volt, hogy alapvetően átformáljuk az irodalomtörténet Szélpál Árpádról kialakított képét és értékítéletét, inkább csak az, hogy ezt a képet teljesebbé és árnyaltabbá tegyük.”

Az igazság az, hogy Fehér Imre monográfiája előtt az irodalomtörténetnek nem volt Szélpál Árpád munkásságának egészéről kialakított képe. A Magyar Irodalmi Lexikon ugyan önálló szócikkkel foglalja össze munkásságát, a hatkötetes *A Magyar Irodalom Története* c. szin-tézis azonban csak jegyzetapparátusában szerepelteti, – cikkeivel, kritikáival, amelyet mások munkásságáról írt. Az irodalomtörténetírás leg-feljebb munkásságának egyes momentumaira figyelt föl: így az